

Klaudy K. 2002. A fordítási univerzálékról különös tekintettel az egyszerűsítésre. In: Fóris Á. et. al (szerk.) *A nyelv nevelő szerepe. A XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye* Pécs: Lingua Franca Csoport. 481–486.

Klaudy Kinga

A fordítási univerzálékról különös tekintettel az egyszerűsítésre

Előadásomban az alábbi három kérdésre keresem a választ:

- (1) Vajon univerzális sajátossága-e a fordításnak az egyszerűsítés?
- (2) Vajon igaz-e, hogy a fordított CNY szövegek egyszerűbbek mint a nem fordított CNY szövegek?
- (3) Mit jelent, hogy egyszerűbb? Kevesebb információ? Egyszerűbb szavak? Egyszerűbb szerkezetek?

Az első kérdéssel kapcsolatban mindjárt két újabb kérdés merül fel: mit jelent az, hogy univerzális, és mit jelent az, hogy egyszerűsítés?

A fordítási univerzálék kérdése a célnyelvi megközelítés előtérbe kerülésével párhuzamosan vált központi témává a fordítástudományban. Ha ugyanis a célnyelvi szöveget nem a forrásnyelvi szöveg másodrangú (netán rontott) változatának fogjuk fel, hanem saját jogán is méltó kutatási tárgynak tartjuk, akkor azonnal felmerül a kérdés, vannak-e a fordítás eredményeképpen keletkezett szövegeknek olyan általános (univerzális) sajátosságai, amelyek megkülönböztetik őket az eredeti, nem fordítás eredményeképpen született szövegektől?

A kérdés első alaposabb áttekintését Mona Baker 1993-ban megjelent tanulmányában találjuk meg, amely a John Sinclair 60-ik születésnapjára készült *Text and Technology* című kötetben jelent meg. A legfrissebb adat pedig, amit a fordítási univerzálék-kutatással kapcsolatban megemlíthetünk, hogy 2001 októberében Savonlinnában megrendezték a *Translation Universals – Do They Exist?* című konferenciát, amelyet teljes egészében a fordítási univerzálék témájának szenteltek.

Baker 1993-ban abból indul ki, hogy a „fordított szöveg valódi kommunikatív eseményt rögzít, és mint ilyen, se nem alacsonyabb se nem magasabb rendű bármely más kommunikatív eseménynél” (1993: 234). Egyszerűen más, és ennek a másságnak a természetét kell feltárni. Ebben a kutatásban pedig fordulópontot jelent az utóbbi években végbement óriási fejlődés a géppel olvasható és lekérdezhető nagy szövegkorpuszok terén. A fordított szövegek korpuszának vizsgálata lehetővé teszi majd, hogy megvilágítsuk a fordított szöveg mint „közvetített kommunikatív esemény természetét”. (1993: 243). Ezután felsorolja a fordított szövegeknek azokat a jellegzetességeit, amelyeket ő univerzálisnak vél, természetesen még nem gépi korpuszokra támaszkodva, hiszen még csak 1993-ban vagyunk, hanem a korábbi intuitív megfigyelések és manuálisan végzett elemzések alapján.

(1) Az első ilyen - valószínűleg univerzális - szövegtulajdonság a fordításokban az **explicitégi szint növekedése** („rise in the level of explicitness”) az eredetihez képest. Baker itt olyan esetekre gondol, amikor magyarázó betoldásokat kell

alkalmazni: angol-arab fordítási példát hoz fel, ahol az arab szövegben nem elég „Truman elnök esetére“ utalni, hanem el kell mondani azt a bizonyos esetet (1993:244).

(2) A második jellegzetesség Baker szerint az **egyértelműsítés** („disambiguation“) és az **egyszerűsítés** („simplification“). Vandreauwera (1985) adatait idézi, aki holland novellák angol fordításainak elemzése alapján állapítja meg, hogy a fordítók a homályos utalású személyes névmásokat olyan formákkal váltják fel, amelyek a szereplők egyértelműbb azonosítását teszik lehetővé, és a bonyolult szerkezetű mondatokat egyszerűsítik.

(3) A harmadik jellegzetesség, hogy a fordított szövegek előnyben részesítik a **konvencionális grammatikalitást** („preference for conventional ‚grammaticality‘“). Szinkrontolmácsok szövegére hivatkozik, akik, gyakran lekerekítik a befejezetlen és félbehagyott mondatokat, kihagyják a rossz mondatkezdéseket, és az önkorrekciókat.

(4) A negyedik jellegzetesség az **ismétlések elkerülése** („tendency to avoid repetitions“). Baker szerint az ismétléseket a fordítók vagy kihagyják vagy szinonimákkal váltják fel.

(5) Az ötödik – a **célnyelv jellegzetes vonásainak felerősítése** a fordításban („tendency to exaggerate features of the target language“). Toury például észrevette, hogy a héber nyelvben gyakran használatos ikerszavak (vö. a magyarban: *csurran-cseppen, izeg-mozog*) a fordított szövegekben még gyakrabban fordulnak elő (Toury 1980:11) Ez a kompenzációnak bizonyos fajtája, így próbálják kárpótolni a fordítók az olvasót azért, hogy nem eredeti célnyelvi szöveget olvas.

(6) És végül, egyszerűen a közvetítés ténye azt eredményezheti, hogy a fordított szövegekben bizonyos nyelvi jellegzetességeknek **más az eloszlása** mint az eredeti szövegekben („specific type of distribution of certain features in translated texts“). Pl. a kohéziós eszközök Blum Kulka (1986) szerint a fordításokban sajátos eloszlást mutatnak, ami sem a forrásnyelvi sem a célnyelvi normával nincs összefüggésben.

Baker tanulmánya azt vetíti előre, hogy mindezeknek az intuitíve megfigyelt vagy manuálisan számszerűsített fordítási univerzáléknak a létét a nagy korpuszokon végzett kutatások a jövőben megerősíthetik vagy megcáfolhatják.

Először azonban a korpuszpépítésnek kellett megindulnia, hiszen a fordításkutatáshoz másfajta korpuszokra volt/van szükség mint a szótárkészítéshez. Mona Baker második programadó cikke, amely 1995-ben jelent meg a *Target*-ben részletesen elemzi, hogy milyen korpuszokra van szükség a fordításkutatáshoz. Három fajtát különböztet meg: (1) párhuzamos korpuszok „parallel corpora“ (A nyelvű szöveg és B nyelvű fordítása), (2) többnyelvű korpuszok „multilingual corpora“ (hasonló elvek szerint kiválasztott különböző nyelvű szövegek egymásnak nem fordításai), (3) összehasonlítható korpuszok „comparable corpora“ (azonos nyelvű fordított és nem fordított szövegek).

Sara Laviosa, aki még kéziratban olvasta a fenti cikket, 1994 októberében hozzákezdett egy egynyelvű angol fordítási korpusz felépítéséhez ECC (English Comparable Corpus). A *Target*-ben (1997) részletesen beszámol a korpusz tervezésének elveiről. A korpusz mérete akkor 2 millió szövegszó volt. A korpusz két részből áll: fordított angol korpusz TEC (Translational English Corpus) és NONTEC (Non-Translational English Corpus), és kezdetben két műfajhoz tartozó szövegeket tartalmazott: sajtószövegek és irodalmi próza, majd kibővült még két szövegtípussal: életrajz és légi magazinok. A sajtószövegek a két vezető angol napilap a *The Guardian* és a *The European* angolra fordított cikkei. A két angol korpusz egybevetéséből származó eredményeket Laviosa azóta folyamatosan publikálja (Laviosa 1996, 1997, 1998, 2000, bár érdekes módon az 1998-ban megjelent *Encyclopedia of Translation Studies* „Universals of Translation“ szócikkében még nem utal saját eredményeire.

Ennek az lehet az oka, hogy a fordítástudományi enciklopédia óriási vállalkozás volt, készítése évekig elhúzódott, és a szócikkek nagy részét a szerzőknek 1996 végéig kellett leadniuk.

Laviosa ebben a szócikkben lényegében a Mona Baker által 1993-ban felsorolt univerzálékat sorolja fel újra, némileg módosítva a sorrendet: *simplification* (egyszerűsítés), *avoidance of repetitions* (az ismétlések elkerülése), *explicitation* (explicitáció), *normalization* (normalizáció), *discourse transfer* (forrásnyelvi szövegtulajdonságok átvétele), *distinctive distribution of lexical items* (lexikai egységek sajátos megoszlása) (Laviosa 1998:288-291).

Látjuk, hogy Laviosánál az egyszerűsítés az első helyre került, tehát a fordított szövegek egyik legfontosabb tulajdonságának tartja. A továbbiakban az egyszerűsítés fogalmát, típusait és megjelenési formáit fogom áttekinteni, először Laviosa (1998) majd Klaudy (1999) korpuszalapú (de nem automatikusan feldolgozható gépi korpuszra épülő) vizsgálatai alapján.

Laviosa megkülönböztet lexikai, szintaktikai és stilisztikai egyszerűsítést. Lexikai egyszerűsítésnek Blum-Kulka és Levinston (1983) alapján az alábbi eseteket tartja: fölérendelt fogalom használata, körülírás és parafrázis. Szintaktikai egyszerűsítésnek Vanderauwera (1985) alapján azt tartja, amikor a tömör igeneves szerkezeteket a fordítók feloldják és ragozott igéket tartalmazó szerkezeteket használnak a fordításban. Stilisztikai egyszerűsítésnek - szintén Vanderauwera vizsgálataira hivatkozva - az alábbiakat tartja: a hosszú mondatok feldarabolása, az ismétlések kihagyása, redundáns információ kihagyása.

Az tehát nyilvánvaló, hogy az egyszerűsítés átfogó kategória sokféle művelet tartozik bele. Nézzük meg, hogy az általunk kidolgozott átváltási tipológia (Klaudy 1999) lexikai és grammatikai műveletei közül melyek járnak egyszerűsítéssel.

Lexikai egyszerűsítéssel jár:

- lexikai generalizáció
(pl. a napszakok általánosító fordítása a magyar →indoeurópai fordításban)
(pl. a reáliák általánosító fordítása fordítási iránytól függetlenül)
- lexikai felbontás
(pl. a kezdést jelentő igék felbontása a magyar →indoeurópai fordításban)
- lexikai kihagyás
(pl. márkanevek kihagyása fordítási iránytól függetlenül)

Grammatikai egyszerűsítéssel jár:

- grammatikai generalizálódás
(pl. a nemek eltűnése az indoeurópai →magyar fordításban)
- grammatikai felbontás
(pl. a mondatok feldarabolása fordítási iránytól függetlenül)
(pl. a begöngyölt szerkezetek kibontása az indoeurópai →magyar fordításban)
- grammatikai kihagyás
(pl. az alanyok eltűnése az indoeurópai →magyar fordításban)

Nyilvánvaló, hogy a fenti műveletek nagy része fordítási irányhoz kötődik, tehát a reáliák általánosító fordítása és kihagyása valamint a túlságosan hosszú mondatok feldarabolása kivételével egyik fenti műveletről sem mondható el, hogy univerzális. Ha

fordítási irányokon belül keresünk univerzális jellegzetességeket, akkor az esetleg elmondható, hogy a lexikai egyszerűsítés a magyar→indoeurópai fordítási irányra, a grammatikai egyszerűsítés pedig az indoeurópai→ magyar fordítási irányra jellemző. Az ilyen hipotéziseket lehetne a párhuzamos és összevethető korpuszok elemzése alapján igazolni vagy elvetni.

A korpuszok elemzése arra is választ adhatna, hogy tartalmi, grammatikai vagy lexikai egyszerűsítés jellemző a fordításokra. A lexikai (és talán tartalmi) egyszerűsítésre nézve információt nyújthatna a type/token arány azaz a szótári szó és szövegszó arány, a grammatikai egyszerűsítésre pedig a lexikai szavak és a grammatikai szavak aránya. Ezzel kapcsolatban figyelemreméltóak Pápai Vilma eredményei, aki a fenti jellegzetességeket először számolta ki a saját maga által kifejlesztett angol-magyar és magyar-magyar Arrabona korpuszon (Pápai 2001).

Az egyszerűsítés korpuszalapú vizsgálata terén említést érdemel Jarmo Harri Jantunen tanulmánya (2001), aki a finnországi Savonlinnában kifejlesztett egynyelvű finn korpusz alapján dolgozott. A finn korpusz méretei a következők: a teljes összehasonlítható korpusz: 9.4 millió szövegszó, a fordított finn alkorpusz: 5.7 millió szövegszó, a nem-fordított finn alkorpusz: 3.7 millió szövegszó. Jantunen az egyszerűsítési tendenciát a nyomatékosító szavak használatában kívánta kimutatni, hipotézise az volt, hogy a fordítók a nyomatékosító szavak esetében kevesebb szinonimát fognak használni mint az eredeti finn szövegek szerzői. A korpusz elemzése alapján megállapítja, hogy feltevése nem igazolódott, a fordított finn szövegek nem szegényebbek szinonimákban mint az eredeti finn szövegek. Sajnos nyomatékosító szavakból mind az eredeti finn mind a fordított finn alkorpuszban igen kevés volt, így végkövetkeztetését – hogy a fordított szövegben a nyomatékosító szavak tekintetében nem történik lexikai szegényedés, azaz egyszerűsítés – nem tudta az adatok nagy tömegével alátámasztani (Jantunen 2001).

Irodalom

- Baker, M. 1993. Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In: Baker, M. & Francis, G. & Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins. 233-250.
- Baker, M. 1995. Corpora in Translation Studies: An Overview and Some Suggestions for Future Research. *Target*. Vol. 7. No. 2. 223-243.
- Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of Cohesion and Coherence in Translation. In: House, J. & Blum-Kulka, S. (eds.) *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 17-37.
- Blum-Kulka, S. & Levenston, E.A. 1983. Universals of Lexical Simplification. In: Faerch, C. & Kaspar, G. (eds.) *Strategies in Interlanguage Communication*. London: Longman.
- Jantunen, J. 2001. Synonymity and Lexical Simplification in Translations: A Corpus-based Approach. *Across Languages and Cultures* Vol. 2. N. 1. 97-112.
- Klaudy K. 1999. Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Budapest: Scholastica.
- Laviosa-Braithwaite, S. 1996. *The English Comparable Corpus (ECC): A Resource and a Methodology for the Empirical Study of Translation*, PhD Thesis, Manchester: Centre for Translation Studies, UMIST.
- Laviosa, S. 1997. How Comparable Can 'Comparable Corpora' Be?. *Target* Vol. 9. No. 2. 289-319.

- Laviosa, S. 1998. Universals of Translation. In: Baker, M. (ed.) *Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 288-291.
- Laviosa, S. 1998. *The English Comparable Corpus: A Resource and a Methodology*. In: Bowker, L., Cronin, M., Kenny, D. & Pearson, J. (eds.). *Unity in Diversity: Current Trends in Translation Studies*. Manchester: St. Jerome Publishing. 101-112.
- Laviosa, S. 2000. *TEC: a Resource for Studying what is "in" and "of" Translational English*. *Across Languages and Cultures* Vol. 1. N. 2. 159-177.
- Pápai V. 2001. Az explicitációs hipotézis vizsgálata, Angol-magyar és magyar-magyar párhuzamos korpuszok egybevetésével. PhD értekezés. Kézirat. Győr-Pécs.
- Toury, G. 1980. *In Search of a Theory of Translation*. Tel-Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semiotics.
- Vanderauwera, R. 1985. *Dutch Novels Translated into English. The Transformation of a Minority Literature*. Amsterdam: Rodopi.